

بررسی توسعه پایدار شهر تهران از منظر شهر خلاق

چکیده

مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی، ساختار فیزیکی و کالبدی خلاقیت در شهر را تبیین می‌کنند. بر همین اساس، رابطه علت و معلولی بین مکان‌ها و فضاهای شهری با خلاقیت دوسویه است. بررسی مسائل و مشکلات شهر تهران، به دنبال رسیدن به توسعه پایدار شهری و ایجاد بستری برای تحقق شهر خلاق در کلان‌شهر تهران ضروری می‌باشد. راهبردهای خلاقانه تحقق شهر پایدار در کلان‌شهر تهران به جهت بهره‌گیری از شیوه‌ها و الگوهای خلاق در زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی، زیست‌محیطی، ساخت‌وساز محیطی مؤثر در توسعه پایدار و تعیین میزان پتانسیل شهر در حرکت به سوی تحقق شهر خلاق پایدار با تعیین شاخص‌ها و مؤلفه‌های توسعه پایدار شهری می‌باشد. این پژوهش با هدف کاربردی-توسعه‌ای و روش انجام توصیفی-تحلیلی که از شیوه‌های کتابخانه‌ای، اسنادی - پیمایشی و ابزار گردآوری آن مطالعه اسنادی، آمارها و اطلاعات موردنیاز جمع‌آوری می‌شود و اطلاعات به تفکیک جوامع مختلف با بهره‌گیری از جمع حاصل همبستگی AHP ، SWOT به صورت تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. از جوامع مورد بررسی اعم از: ۱. شهروندان؛ ۲. کارشناسان و متخصصان؛ ۳. کلیه متولیان، مدیران و مسئولان، از پرسش‌نامه بهره گرفته شده است، بنابراین تحقیق به دنبال این است که یک تحلیل راهبردی از بین مباحث داشته باشد و روشن کند اشکالات استراتژیکی که در شهر تهران مانع استفاده از خلاقیت می‌شوند، کدام‌اند؟

اهداف پژوهش:

۱. تعیین تأثیرگذاری الگوهای شهر خلاق بر توسعه پایدار شهر تهران.
۲. تعیین نقاط قوت و ضعف توسعه پایدار شهر تهران از منظر شهر خلاق.

سؤالات پژوهش:

۱. تأثیرگذاری الگوهای شهر خلاق بر توسعه پایدار شهر تهران چگونه است؟
۲. نقاط قوت و ضعف توسعه پایدار شهر تهران از منظر شهر خلاق چیست؟

کلیدواژه‌ها: خلاقیت طبقه خلاق، شهر خلاق، توسعه، پایداری، توسعه پایدار شهری.

مقدمه

در جهان امروز، شهرهای بزرگ یا کلان‌شهرها اهمیت و جایگاه ویژه‌ای در شکل‌گیری جریان‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و تکنولوژیکی دارند و عملاً به کانون‌های پویایی، تولید و توسعه اقتصادی و اجتماعی جهان معاصر تبدیل شده‌اند (شکویی، ۱۳۸۷: ۲۰۸). کلان‌شهرهای امروزی کانون ثروت، قدرت، تولید انبوه، نوآوری‌های فرهنگی، انواع ایدئولوژی‌ها و سرانجام کانون مصرف انبوه محسوب می‌شوند (کلانتری و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۸). همچنین به جهت بهره‌مندی از ویژگی‌هایی همچون تمرکز، تنوع و پویایی و تحرک، پتانسیل‌های فراوانی برای پرورش و جذب سرمایه انسانی خلاق و به‌موجب آن، دستیابی به توسعه اقتصادی را دارند (اشتری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶). برای اینکه خلاقیت به‌صورت بخشی طبیعی از حاکمیت شهری درآید لازم است این مسئولیت با کار تیمی و شراکت تکمیل شود (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۲). شهرها محل تحولات نوین و حرکت‌های بدیع و تغییرات سریع جوامع در سده اخیر بوده است. همین تغییرات شتابان شهرها شاید مهم‌ترین وجه‌تمایز کشورهای توسعه یافته از ممالک رشد نیافته باشد و این باعث ایجاد رقابت بین شهرها می‌گردد. شهرها در قرن ۲۱ تاکتیک‌های زیادی را برای رقابت برمی‌گزینند. به نظر جذب نخبگان و استعدادهای خلاق در میان اصحاب رسانه و سیاستمداران راهبردی عمومی است اگر در گذشته جذب کارگر ماهر و نیمه‌ماهر مدنظر بود، اکنون رقابت در جذب کسانی است که در زمینه تکنولوژی و اطلاعات، هنر و فرهنگ، خلاقیت و نوآوری با به‌کارگیری شاخص‌های توسعه پایدار مهارت دارند (سیف‌الدینی و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۰). توسعه پایدار فرآیندی است که طی آن مردم نیازهای خود را برآورده می‌کنند و سطح زندگی خود را ارتقا می‌بخشند بدون اینکه از منابعی که به نسل‌های آینده تعلق دارد استفاده کنند (تقوایی و کیومرثی، ۱۳۹۱: ۲۲).

مهم‌ترین خط‌مشی نوآوری فرهنگی محلی سال‌های اخیر پدیدار شدن واژه «شهر خلاق» به یک موتور محرک مدنی تبدیل شد. شهر با استفاده از این اصطلاح که بیانگر اهمیت فرهنگ و هنر در بافت شهری است، به‌طور فزاینده‌ای مفهوم‌سازی می‌شود (حسین‌پور و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۴۷). ایده شهر خلاق برای مدیران، برنامه‌ریزان و شهرسازان باعث گسترش افق دید و تحلیل راهکار در مواجهه با مسائل شهر می‌شود و به تنوع علایق و عقاید در پهنه شهر احترام می‌گذارد. در نهایت، شهر خلاق باعث ساری و جاری‌شدن تفکرات شهروندان برای بهترشدن محیط زندگی و ارتقاء کیفیت زندگی آنان می‌گردد (Scot, ۲۰۱۴: ۴۳)، در سال ۲۰۰۲ یک نقطه عطفی در نظریه شهر خلاق بود. همان سالی که ریچارد فلوریدا کتاب بسیار مهم و اثرگذار خود تحت عنوان (ظهور طبقه خلاق) را منتشر نمود. این مسئله اتفاق بزرگی بود که به‌طور ناگهانی بحث خلاقیت به‌عنوان نیروی محرک‌های برای توسعه شهری را به‌شدت توسعه داد. اسکات در پژوهش خود با عنوان شهرهای خلاق مباحث را در ارتباط با شهرها و مناطق خلاق مطرح نموده و نشان داد که چگونه ساختارهای اقتصادی نوین، نوآوری اقتصادی و فرهنگی را در شهرهای خلاق نمایان می‌کند (بیدرام، ۱۳۹۵: ۱۸-۳۱).

شهر خلاق به‌عنوان استراتژی امیدبخشی برای ساکنان شهرهاست که کمک می‌کند آن‌ها تصورات ذهنی خود را پرورش دهند، استعدادهای خود را شکوفا سازند و در نهایت شهر خود را به‌طور اساسی بسازند و زمینه توسعه شهری را فراهم آورند (Jopek, ۲۰۱۴: ۱۸۲). این نظریه سعی دارد تا کیفیاتی را شرح دهد که تصویر ذهنی شهر را برای شهروندان زیباتر و خاطره آن را ماندگارتر نماید. شهر خلاق، خلاقیت را به‌عنوان جزئی از هوش عمومی سنجیده و در نتیجه افزایش توان نوآوری و تولید دانش در این راه از جمله شاخص‌های سنجش میزان پیشرفت اجتماعی به حساب می‌آید (اکبری مطلق، ۱۳۹۴: ۴). شهر خلاق، خلاقیت را محوری برای توسعه شهری در

نظرمی‌گیرد، زیرا زیرساخت شهر خلاق از طریق پروژه‌های توسعه شهری که مبتنی بر دانش فناوریانه و نوآور است به وجود می‌آید (Inkinen, ۲۰۱۶: ۱۳۶). در نهایت شهر به‌عنوان مکانی مطلوب به‌منظور جذب سرمایه‌های انسانی خلاق، و طبقه خلاق، فراهم شده است.

بیشترین تأکید در برنامه‌ریزی شهر خلاق بر نوع مکان و اندازه‌های شهری است. تحقق این امر، بر اجرای پروژه‌های عظیم معماری، منظر خیابانی درون‌شهری و ایجاد میادین و نواحی فرهنگی تمرکز می‌شود (Scot, ۲۰۱۴: ۵۶۷). تنوع و ظرفیت بالای عوامل مکانی و فضایی در محیط شهری باعث تنوع زیاد شاخص‌های ضروری برای احراز خلاقیت در مناطق شهری می‌شود. بخش‌های اقتصادی خلاق، موسیقی، رسانه، طراحی، نمایش و جلوه ادبی، بخش‌های با اهمیتی در اقتصاد شهری هستند. این بخش‌ها به‌صورت غیرمستقیم در مواردی مثل جذب گردشگر و ایجاد فضای سرزنده در شهرها نقش‌آفرین هستند (Landry, ۲۰۱۰: ۳). در شهر خلاق ابتکار جدیدی برای گذار شهر از حالت ایستایی و توجه توأمان به فناوری، زیرساخت‌ها، بخش‌های تولیدی و منابع انسانی تأکید می‌کند (Vickery, ۲۰۱۱: ۴). عصر صنعتی و ظهور و بروز مفاهیمی چون جهانی‌شدن و خلق کلان‌شهری جهانی، انگیزه‌های شهرها برای قرارگیری در فهرست شهرهای معتبر، پیشرفته، جذاب، متمایز و متنوع در سطح جهانی را تقویت نموده است.

خلاقیت نیازمند فضاهایی است که بتوان در آن رشد، فعالیت و نهایتاً پیشرفت کند. این فضاهای بالقوه تنها با توسعه کالبد شهر امکان‌پذیر نیست؛ چراکه بستر اجتماعی و فرهنگ شهر نیز باید درگیر فرآیند توسعه گردد (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۳۲). می‌بایست همه زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری خلاق ایجاد شود تا بستر و زمینه مناسب برای کشف، ایجاد، پرورش و جذب ایده‌های خلاق فراهم گردد و شرایط توسعه و تداوم ایده‌ها و خلاقیت‌های افراد به‌وجود آید (ابراهیم‌زاده و نیری، ۱۳۹۷: ۷). در نهایت شهر خلاق باعث ساری و جاری شدن تفکرات شهروندان برای بهتر شدن محیط زندگی و ارتقاء کیفیت زندگی آنان می‌گردد (Scot, ۲۰۱۴: ۴۳). ایده شهر خلاق برای مدیران، برنامه‌ریزان و شهرسازان باعث گسترش افق دید و تحلیل راهکار در مواجهه با مسائل شهر می‌شود و به تنوع علایق و عقاید در پهنه شهر احترام می‌گذارد شهرها محل تحولات نوین و حرکت‌های بدیع و تغییرات سریع جوامع در سده اخیر بوده است و برای اینکه خلاقیت به‌صورت بخشی از طبیعت حاکمیت شهری درآید لازم است این مسئولیت با کار تیمی و شراکت تکمیل شود (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۲). کلان‌شهرهای ایران نیز امکانات و خدمات وسیعی را در خود جای داده‌اند که آن‌ها را از دیگر شهرهای کشور متمایز می‌کند. علاوه بر این، تنوع فعالیت اقتصادی، تمرکز بخش اعظم مراکز آموزشی، تمرکز فعالیت‌های فناوری و تولید اطلاعات، برخورداری از مهم‌ترین مراکز فرهنگی و مواردی از این قبیل می‌تواند جاذب سرمایه خلاق باشد و زمینه مناسبی برای نگهداری و تأمین زندگی همراه با رفاه نسبی برای آن‌ها فراهم کند (عسگری سوادجوانی، ۱۳۹۳: ۴).

امروزه شهر تهران درگیر چالش‌های بسیاری از جمله آلودگی صوتی و ترافیک و مسائل حمل‌ونقل و مشکلات ناشی از مصرف سوخت‌های فسیلی است. همه این‌ها موجب شده است که این سکونتگاه‌های بشری با مشکلات فزاینده‌ای دست‌به‌گریبان باشد. در شرایطی که نظام شهری با این چالش‌ها دست‌به‌گریبان است، مدیریت شهری در تلاش است تا راه‌حل‌های نوآورانه و خلاقانه‌ای را در ابعاد مختلف طراحی شهری، برنامه‌ریزی شهری و در سایر سطوح مدیریتی جهت تحقق پایداری شهری پیدا کند تا بسیاری از مشکلات را با این شیوه رفع کند یکی از معضلات کلان‌شهر تهران پیچیدگی مسائل، تنوع مشکلات و عقب‌ماندگی نسبت به مطالبات شهروندان است. در چنین مواردی جهت کاهش

هزینه‌ها و سرعت در تحقق اهداف و فراگیری اثرات توسعه در همه جنبه‌ها و ابعاد، گروه‌ها و پهنه گسترده شهر تهران به‌نظر می‌رسد راهبرد الگوهای خلاقانه می‌بایست در دستور کار مدیران و متولیان شهر قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

امروزه شهر تهران درگیر چالش‌های بسیاری از جمله آلودگی صوتی و ترافیک و مسائل حمل‌ونقل و مشکلات ناشی از مصرف سوخت‌های فسیلی است. همه این‌ها موجب شده است که این سکونتگاه‌های بشری با مشکلات فزاینده‌ای دست‌به‌گریبان باشد. در شرایطی که نظام شهری با این چالش‌ها دست‌به‌گریبان است، مدیریت شهری در تلاش است تا راه‌حل‌های نوآورانه و خلاقانه‌ای را در ابعاد مختلف طراحی شهری، برنامه‌ریزی شهری و در سایر سطوح مدیریتی پیدا کند تا بسیاری از مشکلات را با این شیوه رفع کند شهر خلاق، شهری است که مبتنی بر نیاز شهروندان بنا می‌شود و از فناوری‌های پیشرفته در جهت ارتقای رقابت، توسعه پایدار و کیفیت زندگی شهری بهره‌مند می‌شود، شهری است که بر پایه آخرین نظریه تکامل‌یافته مدیریت شهری و براساس فناوری اطلاعات بنیان نهاده می‌شود، مهم‌ترین بعد آن شاید حکمروایی و شهروندی است.

زمانی که صحبت از توسعه شهرهای پایدار و پاسخگو می‌کنیم که بتواند نیازهای مختلف مردم را پاسخ دهند و به‌نوعی انعطاف‌پذیر باشند، که در نهایت به مفهوم شهر خلاق می‌رسیم. شهر خلاق مرکز آموزش و نیروی کار خلاق است. فاکتورهای انسانی شامل قدرت خلاقانه، یادگیری اجتماعی، آموزش و همچنین شامل ظرفیت‌های اجتماعی ساکنان شهر، خدمات عمومی، زیرساخت‌های نرم (شبکه‌های دانش، سازمان‌های داوطلبانه)، اختلاط فرهنگی می‌باشد. از آثار مهم دیگر شهروندان خلاق افزایش چشمگیر فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی در شهر و به‌وجود آمدن بستری برای شکل‌گیری فرایندهای توسعه پایدار شهری است.

شهر خلاق یک شهر پایدار و کارآمد با کیفیت بالای زندگی است که هدف آن مقابله با چالش‌های شهری (بهبود تحرک، بهینه‌سازی استفاده از منابع، بهبود بهداشت و امنیت، بهبود توسعه اجتماعی، حمایت از رشد اقتصادی و حکمروایی مشارکتی) از طریق استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در خدمات و زیرساخت‌ها، همکاری بین ذی‌نفعان و سهامداران کلیدی (شهروندان، دانشگاه‌ها، دولت و صنعت و سرمایه‌گذاری در سرمایه‌های اجتماعی است. شهر خلاق بر پایه اشتراک دانش و همکاری تمام سطوح جامعه استوار است. چنین جامعه‌ای، یک جامعه باز محسوب می‌شود که در آن یک فرد می‌تواند از ایده فردی دیگر استفاده کند، آن را توسعه دهد و در نهایت آن را به جامعه بازگرداند باید به دنبال شناسایی مشکلات، چالش‌ها، فرصت‌ها و همچنین برنامه‌ریزی برای فراهم کردن بستر قانونی و بودجه لازم به‌منظور ایجاد شهر خلاق باشیم. شهرهای خلاق، به‌زودی شهرهای سنتی را کنار خواهد زد با درنظر گرفتن این موارد، حرکت جوامع به سمت شهرهای خلاق اجتناب‌ناپذیر خواهد بود شهرهای خلاق باید پایدار باشند تا بتوانند به حیات خود ادامه دهند پایداری از خصوصیات کلیدی یک شهر مجهز به تکنولوژی اینترنت اشیاست؛ پس به مفهوم شهر خلاق پایدار می‌رسیم که بسیار فراگیر است و باید با استفاده از تکنولوژی‌های نوین به سمت فراهم کردن زیرساخت‌های سبزی برویم که شهرها را پایدار و تاب‌آور می‌کند. برای این‌چنین شهری که بتواند واقع نوآورانه باشد، حتماً باید تعادلی میان اقتصاد، محیط‌زیست و جامعه برقرار باشد تا بتوان شهر خلاق پایدار قدرتمند و انعطاف‌پذیری را ساخت که از آزمون زمان جان سالم به در ببرد.

فهرست منابع و مآخذ:

- ابراهیم‌زاده، عیسی و نیری، ناصر. (۱۳۹۷). «سنجش و ارزیابی وضعیت شاخص‌های شهر خلاق، مطالعه موردی: مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان». فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۵۲، ۷.
- اشتری، حسینی؛ مهدنژاد، حافظ. (۱۳۹۳). شهر خلاق، طبقه خلاق، نیم‌رخ شهر. چاپ دوم، تهران: انتشارات تیسرا.
- اکبری مطلق، مصطفی. (۱۳۹۲). «بررسی ابعاد نظریه شهر خلاق و تأثیر آن بر توسعه شهری پایدار با تأکید بر تجارت جهانی». همایش ملی معماری پایدار و توسعه شهری بوکان، ۲۶ اردیبهشت ۱۳۹۲.
- بیدرام، رسول. (۱۳۹۵). «رشد و توسعه شهر خلاق». ماهنامه آموزشی-علمی، خبری و تحلیلی دانش‌بنیان، شماره ۶، ۱۸-۳۱.
- تقوایی، مسعود؛ کیومرثی، حسین. (۱۳۹۱). کاربرد تکنیک‌ها و مدل‌ها در برنامه‌ریزی و مدیریت توریسم. تهران: نشر معظمی.
- تقوایی، مسعود؛ جوزی خمساوی، علی. (۱۳۹۱). پدافند غیرعامل و امنیت شهری اصفهان. تهران: نشر معظمی.
- (۱۳۹۱). برنامه‌ریزی طرح‌های اکوتوریسم دانشگاه اصفهان، تهران: شاخص پژوه.
- تقوایی، مسعود؛ جوزی خمساوی، علی. (۱۳۹۴). برنامه‌ریزی و مدیریت مخاطرات شهری، دانشگاه اصفهان، تهران: نشر نگار خانه.
- تقوایی، مسعود؛ صیادی، فرزین. (۱۳۹۶). مدیریت شهری و شهر خلاق. تهران: مؤسسه بهینه آمودن، نشر ترخون.
- (۱۳۹۷). طراحی خلاقانه و شهری خلاق، تهران: مؤسسه بهینه آمودن، نشر ترخون.
- جوهانسون، هان. (۱۳۹۷). شهرهای آینده (چالش‌ها، تصورات، روش‌های پیشرفت) موضوع شهرسازی عضو اتحادیه اروپا. ترجمه: تقوایی، مسعود؛ صیادی، فرزین، تهران: مؤسسه بهینه آمودن، نشر ترخون.
- جعفری، شیوا. (۲۰۱۸). مدخل برگزیده: تهران- جغرافیا، www.cgie.org.ir، بایگانی‌شده از روی نسخه اصلی در ۱۱ اکتبر ۲۰۱۸. دریافت‌شده در ۱۰-۰۶-۲۰۱۸.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۹). روش تحقیق در علوم انسانی، چاپ هشتم. تهران: انتشارات سمت.
- حسین‌پور، سیدعلی؛ غریب، امید؛ اکبری مطلق، مصطفی و نجفی، محدثه. (۱۳۹۲). شهر خلاق- اقتصاد پایدار، جلد دوم، تهران: نشر طحان.
- حیدری، غلامحسین. (۱۳۹۰). «فرهنگ خلاقیت و خلاقیت فرهنگی». فصلنامه ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، شماره دوم، ۵۷-۸۸.
- حسینی، سیدعلی؛ قلی‌پور، یاسر و مظفری، اعظم. (۱۳۹۵). «تحلیل شاخص‌های شهر خلاق و ارتباط آن با توسعه پایدار شهری نمونه موردی: شهر رشت». نشریه معماری و شهرسازی ایران، شماره ۱۳، ۲۲۷-۲۰۹.
- خسروی، ندا. (۱۳۸۹). «اندیشه خلاق، شهر خلاق». مجله شهرداری‌ها، شماره ۱۰۰، ۱۱۵-۱۰۲.

- ربانی خوراسگانی، علی؛ ربانی، رسول؛ ادیبی، مهدی و موذنی، احمد. (۱۳۹۰). «بررسی نقش تنوع اجتماعی در ایجاد شهر خلاق و نوآور مطالعه موردی شهر اصفهان». فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۲۱، ۳۲-۴۸.
- رجبی، آزیتا. (۱۳۹۶). «شهر هوشمند، شهری به سوی پایداری». کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و شهرسازی ایران معاصر، تهران.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه. (۱۳۹۳). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، چاپ ۲۷، تهران: آگاه.
- سعیدی، هادی. (۱۳۹۳). «شهر خلاق». مجله شهرداری‌ها، شماره ۹.
- سیف‌الدینی، فرانک و میره، محمد و پورشیخانی، زهرا. (۱۳۸۶). «جغرافیا شهر و برنامه‌ریزی شهری در بستر جهانی شدن». نشریه مسکن و انقلاب، شماره ۱۱۰.
- شبان، امیرحسین و ایزدی، محمدسعید. (۱۳۹۴). «رویکردی نوین به بازآفرینی شهر خلاق». فصلنامه شهر خلاق، شماره ۲، ۱-۱۰.
- شفیعی، زاهد؛ فرخیان، فیروزه و میرقدر، لیلا. (۱۳۹۲). «اصفهان به عنوان شهرخلاق صنایع دستی با رویکرد توسعه گردشگری». فصلنامه بین‌المللی انجمن جغرافیایی ایران، دوره جدید، شماره ۴۳، ۱.
- شکویی، حسین. (۱۳۸۷). دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری. چاپ دوازدهم، تهران: سمت.
- صیادی، فرزین. (۱۳۹۶). برنامه‌ریزی شهر خلاق از نظریه تا اجرا. تهران: نشر ترخون.
- عبدی، علی و همکاران. (۱۳۹۳). «شهر خلاق: مبانی، شاخص‌ها، استراتژی‌ها». اولین همایش ملی شهرهای خلاق و توسعه پایدار، مؤسسه شاخص پژوه اصفهان، دی ۱۳۹۳.
- عسگری سواد جانی، علیرضا. (۱۳۹۳). «ارزیابی تطبیقی شاخص‌های شهر خلاق در کلان شهرهای ایران نمونه موردی: اصفهان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- قربانی و همکاران. (۱۳۹۳). نگرشی بر الگوی نوین آمایش شهری. تبریز: انتشارات فروزش.
- فرهودی، رحمت‌اله و همکاران. (۱۳۹۰). «سنجش توسعه پایدار محله‌های شهری با استفاده از منطق فازی و سیستم اطلاعات جغرافیایی (مطالعه موردی منطقه ۱۷ تهران)». پژوهش‌های جغرافیایی، دوره ۴۳، شماره ۷۷، ۸۹-۱۱۰.
- فتوحی مهربانی، باقر. (۱۳۹۵). «تحلیلی بر مفهوم فلوریدایی شهر خلاق». سمینار آینده‌پژوهی توسعه ملی ایران در بستر جغرافیا، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- قربانی، رسول؛ حسین‌آبادی، سعید و طورانی، علی. (۱۳۹۲). «شهرهای خلاق، رویکردی فرهنگی در توسعه شهری». فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، شماره ۱۱، ۱-۱۸.
- کلانتری، بهرنگ؛ یارقلی، وحید و رحمتی، اکبر. (۱۳۹۱). «فضای جمعی و شهر خلاق». فصلنامه منظر. دوره ۴، شماره ۱۹، ۷۹-۷۴.
- گلکار، کورش. (۱۳۹۷). «کیفیت طراحی شهری». نشریه علمی پژوهشی صغه، دوره ۱۱، شماره ۳۲، ۳۲-۴۴.

لندری، چارلز و بیانچینی، فرانکو. (۱۳۹۳). شهر خلاق. ترجمه: اصغر ضرابی، نساء خزایی و فریاد پرهیز، اصفهان: انتشارات شاخص پژوه.

محمدی، مریم. (۱۳۹۵). تحلیل ویژگی‌ها و الزامات شهر خلاق برای جذب طبقه خلاق (نمونه موردی: شهر تهران)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت شهری، دانشگاه علامه طباطبایی تهران.

محمدی، کمال و مجیدفر، فرزانه. (۱۳۸۹). «دوران شهر خلاق». ماهنامه شهرداری‌ها، شماره ۲۰۰، ۱۶-۱۲.

مختاری ملک‌آبادی، رضا؛ سقایی، محسن و ایمان، فاطمه. (۱۳۹۳). «سطح‌بندی مناطق پانزده‌گانه اصفهان از لحاظ شاخص‌های شهر خلاق با استفاده از مدل‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای». مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، شماره ۱۶، ۳۴-۵.

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران. (۱۳۹۲). شهر خلاق (مبانی نظری و شاخص‌ها)، دانش شهر، شماره ۱۹۶، معاونت علم و فناوری مرکز.

مشکینی، ابوالفضل؛ حاتمی‌نژاد، حسین؛ مهدنژاد، حافظ و پرهیز، فریاد. (۱۳۹۳). شهر خلاق الگویی نوین برای توسعه دانش بنیان در حوزه مدیریت شهری، تهران: نشر آراد کتاب.

معاونت حمل و نقل و ترافیک شهرداری تهران. (۱۳۹۷). (برنامه پیشنهادی کاهش آلودگی هوای تهران) شرکت کنترل کیفیت هوا، شهرداری تهران.

مشکینی، ابوالفضل؛ قائدرحمتی، صفر و عسگری، علیرضا. (۱۳۹۳). «ارزیابی تطبیقی شاخص‌های شهر خلاق در کلانشهرهای ایران (مطالعه موردی: شهرهای تهران و اصفهان)». اولین همایش ملی شهرهای خلاق و توسعه پایدار، مؤسسه شاخص پژوه اصفهان، دی ۱۳۹۳.

موسوی، میرنجف. (۱۳۹۳). «رتبه‌بندی محلات سردشت از نظر حرکت به‌سوی خلاقیت با تأکید بر تحقق شهر خلاق با استفاده از تاپسیس و AHP». فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری. دوره ۴، شماره ۱۰، ۳۷-۱۹.

نیت‌مقدم، ص و همکاران. (۱۳۹۳). «جایگاه صنایع خلاق در شهر خلاق». اولین همایش ملی شهرهای خلاق و توسعه پایدار، شاخص پژوه، اصفهان، دی ۱۳۹۳.

نفوس مسکن. (۱۳۹۵). سرشماری عمومی نفوس مسکن تهران: ۲۳.

Alrabady, R. (۲۰۱۳). Creative cities through local heritage revival: a perspective from Jordan/Madaba. *International Journal of Heritage Studies*. Vol. ۱۹. No. ۳. ۲۸۸-۳۰۳.

Andy, S.; Paul, J.; Magee, L.; Steger, M. (۲۰۱۵). *Urban Sustainability in Theory and Practice: Circles of Sustainability*. London: Routledge.

Aranha, E.A.; Prado Garcia, N.A.; Dos Santos, P.H. (۲۰۱۷). Fostering Entrepreneurship, Creativity and Innovation in Cities, *International Business Research*; Vol. ۱۰, No. ۴.

Brown, L. R. (۲۰۱۱). *World on the Edge*. Earth Policy Institute. Norton. ISBN ۹۷۸-۰-۳۹۳-۰۸۰۲۹-۲.

Buehler, R.; Pucher, J. (۲۰۱۱). Sustainable Transport in Freiburg: Lessons from Germany's Environmental Capital. *International Journal of Sustainable Transportation*. ۵: ۴۳-۷۰.

Center of excellence of Creative Industries and innovation (CCI) (2012). CCI creative city index 2012

Çetindamar D.; Günsel, A. (2011). Measuring the Creativity of a City: A Proposal and an Application. *European Planning Studies*. Vol. 20. No. 8.

Cronbach, L.J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*. 16. 297-334.

Darchen, S.; Tremblay, D. (2010). What attracts and retains knowledge workers/students: The quality of place or career opportunities? *Journal homepage: www.elsevier. Com*.

Dzialek, J. (2014). Is KARAKOW Attractive to Young Members of The Creative Class? *Urban Policy Implications, The idea of creative city/The urban policy debate*. Cracow. 69-82.

Editors, History com. *Industrial Revolution. HISTORY*. Retrieved 2020-11-03

Eglins-Eglitis, A.; Lusena-Ezera. I. (2016). From industrial city to the creative city: development policy challenges and Liepaja case, *Procedia Economics and Finance* 39, 122 – 130.

Evans, G. (2009). *Creative Cities, Creative Spaces and urban policy*. *Urban studies*. N 46. Pp. 1003-1040.

Florida, R. (2012). *The Rise of the Creative Class-Revisited: Revised and Expanded*. Basicbooks.

Florida, R. (2014). The creative class and economic development, *Economic Development Quarterly*. 28(3). Pp. 196 – 200.

Florida, R. (2002): *The Rise of the Creative Class. And how it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.

Florida, R; Irene, T. (2004). *Europe in the Creative Age. Creative Class Group (February): 48*. Retrieved. http://www.creativeclass.com/rfcgdb/articles/Europe_in_the_Creative_Age_2004.pdf.

Florida, R. (2011). *Creativity and Prosperity: The Global Creativity Index*. Martin Prosperity Institute.

Florida, R. (2000). *Cities and the Creative Class*. Routledge.

Fornell, C.; Cha, J. (1994). *Advan. Meths. Market. Res.* 407. Pp 2-78.

Fornell, C.; Larcker, D. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*. 18(1). Pp. 39-50.

Gilbert, C., and et.al. (2012). Cool places, creative places? Community perceptions of cultural vitality in the suburbs. *International Journal of Cultural Studies*. 10. Pp. 287 – 302.

Girard, L.F.; Baycan, T.; Nijkamp, P. (2011). *Sustainable city and creativity: promoting creative urban initiatives*. Ashgate Publishing, Ltd.

Goal 11. (2020). Department of Economic and Social Affairs. sdgs.un.org.

Hair, J.F; Ringle, CM; Sarstedt, M.; Mark, J. (2011). *Theory. Pract.* 19. Pp. 139-52.

Hall, P. (2000). Creative Cities and Economic Development. *Urban Studies*. 37(4). PP. 639–649. <https://doi.org/10.1080/00420980000003946>

Henseler, J.; Ringle, CM.; Sarstedt, M. (2010). *J. Acad. Market. Sci.* 38 110–30

Hulland, J. (1999). Use of partial least squares (PLS) in strategic Management research: A review of four recent studies. *Strategic Management Journal*. 20(2). PP.190–204.

Hutter, M. (2014). Controversies about and in creative cities, The idea of creative city. The urban policy debates. Cracow. PP. 0-11.

Inkinen, J. (2016). Introduction: Innovation in the city and innovative cities. *Innovation: management. policy & practice*. PP. 136-140.

IPCC Fifth Assessment Report. (2014). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Geneva (Switzerland): IPCC.

Issues and trends in education for sustainable development. Paris: UNESCO. (2018). p. 7. ISBN 978-92-3-10244-1.

Issues and trends in education for sustainable development. Paris: UNESCO. (2018). p. 7. ISBN 978-92-3-10244-1.

Jacob Trip, J. (2012). Stefan Kratke: *The creative capital of cities: interactive knowledge creation and the urbanization economies of innovation*. Springer Science. Business Media B.V, (Book Review).

Jani, H., and etl. (2010). Exploring the Islamic Garden Concept as Inspirational Landscape Design. *Asian Conference on Environment-Behaviour Studies Chung-Ang University, Seoul, S. Korea*. PP. 309-318.

Jopek, D. (2014). Good City Form, Creatve New York, The idea of creatve city. The urban policy debate Conference. PP.112-117.

Kirchberg, V. (2006). Book Reviews: *The City as an Entertainment Machine*, by Terry Nicholas Clark: *Art and Commerce in the Postindustrial City*. *City&Community*. 0(3). PP. 199-202.

Kline, R.B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (7th ed). New York: Guilford Press.

Kolmogorov AN. (1933). Sulla determinazione empirica di una legge di distribuzione. *Giornale dell' Istituto Italiano degli Attuari*. 4. PP.13-91.

Lampel, J.; Germain, O. (2010). Creative industries as hubs of new organizational and business practices. *Journal of Business Research*. published in Elsevier. PP. 1-7.